

3. Сорокин, П. Социальная и культурная динамика / Сорокин П. – М.: Астрель, 2006. – 1176 с.
4. Сержпутоўскі, А. Казкі і апавяданні беларусаў-палешукоў / А. Сержпутоўскі. – Мінск : Універсітэцкае, 1999. – 191 с.
5. Войтоловский, Л. По следам войны / Л.Н. Вайталоўскі // У. Дубоўка. Выбраныя творы. – Т. 2. – Мінск : Беларусь, 1965. – 431 с.
6. Ткаченко, Г. Космос, музыка, ритуал, миф и эстетика в «Люйшичунцю». – М. : Наука, 1990. – 318 с.
7. Рифтин, Б. Литература древнего Китая / Б. Рифтин // Поэзия и проза древнего Востока. – М. : Худ. лит., 1973. – 725 с.
8. Сінгх, В. Вяслка сяброўства / В. Сінгх // Далягяды. – Мінск : Маст. літ., 1987. – 279 с.

Рыма Кавалёва

КАЛЯДЫ: ІМЯ І СУТНАСЦЬ

Рыма Kavaliova

CHRISTMAS: NAME AND MEANING

Разгляд імя зімовага свята Каляды дазваляе акрэсліць лінгвафалькларыстычную задачу семантычнай суаднесенасці каляндарных святочных онімаў наогул.

The analysis of the name of the winter holiday Kalyady makes it possible to outline the linguistic-folkloristic problem of the semantic correlation of the calendar festive rites' names in general.

Імя каляндарна-абрадавага комплексу – тая катэгорыя, дзякуючы якой ён прысутнічае ў этнічнай свядомасці. Яно не выпадковае слова, а вынік міфарытуальнага мыслення, свосаблівага перажывання свету, якое заяўляе пра сябе праз вобразы і матывы песеннай творчасці. Свята без імя не існуе: няма імя – няма і цэласнага вобразу свята, бо імя – яго сутнасць, кандэнсатар культурнай памяці, заўсёдная сустрэча мінулага з цяперашнім, розных пластоў быцця далёкіх продкаў з быццём іх нашчадкаў, таго, што, уласна кажучы, складае вобласць духоўнай культуры. Тое асаблівае значэнне, якім валодае імя, змяшчае ў сабе сэнсавую энергію цэлага – самога абрадавага свята. Нават калі імя становіцца ўмоўным знакам, растлумачыць сэнс якога не могуць носьбіты жывой традыцыі, яго ўтрымлівае згорнутую інфармацыю пра гісторыю свята.

Што такое Каляды для вяскоўцаў і ўсіх, хто ведае традыцыю або толькі чуў пра яе? Перш за ўсё – пэўны святочны час, насычаны шэрагам істотных прыкмет, якія існуюць у жывым бытванні або захоўваюцца ў памяці як тое, што было раней. У навуковай літаратуры іх шматразова адзначалі, апісвалі, растлумачвалі. З сярэдзіны ХХ стагоддзя запанавалі ўтылітарны падыход да разумення мэты Калядаў, калядавання/шчадравання і песеннага напаўнення свята, якой стала лічыцца выключна магічнае забеспячэнне дабрабыту кожнай сялянскай сям'і і ўсёй вясковай суполкі, што ў значнай ступені звужае іх сэнс. Здавалася, што частка калядных песень быццам бы сапраўды змяшчала пажаданне гіпербалічна багатага ўраджаю простаму вясковаму гаспадару, хоць насамрэч у песнях мелася на ўвазе зусім іншая сям'я – касмічная, якая складалася з месяца, сонейка, зор (зорак), а сялянская ў дадзены момант была толькі субстытутам нябеснай. Міфарытуальны маштаб Калядаў, такім чынам, быў шырэйшы за той, які ўслед за расійскімі сталі ім надаваць беларускія даследчыкі. Напрыклад, А. Гурскі, падобна іншым, запэўніваў, што «вытокаў усёй абрадавай паэзіі было жыццё, працоўная і грамадская дзейнасць чалавека, да якой далучылася імкненне выкарыстаць сілы, створаныя ўяўленнем чалавека» [2, с. 65]. І тут жа, прырачаны свайму прызнанню міфалагічнай падаплёкі Калядаў, наракаў на тых фалькларыстаў, якія зноў, як і ў XIX стагоддзі, звярталі ўвагу на міфалагічную аснову гэтага выключна аграрна-вытворчага, на яго думку, зімовага свята, прыніжаючы тым самым яго «завострана-сацыяльную накіраванасць і цвярозы прагматызм селяніна» [2, с. 65]. Заўважым, што цяжка чакаць ад «цвярозага прагматызму» святучна-ўзніслых песень, якімі з'яўляюцца калядныя. Іх мастацкі свет супярэчліва існуе побач з рэальнасцю.

Тут дарэчы ўлічыць думку В. Фрэйдэнберг, якая слухна падкрэслівала, што адчуванне і ўспрыманне далёка не адно і тое ж: «Вядома, што вочы людзей бачаць не зрэнкі, якімі глядзяць, а свядомасцю, якая кіруе зрэнкамі» [6, с. 33]. І далей: «Побач з міфам не магло быць у свядомасці не-міфа, якойсьці непасрэдна дадзенай рэальнасці; няправільна, што існавалі міфы самі па сабе, толькі ў адной вобласці – у вобласці ўяўлення, а ў другой, практычнай, чалавек цвяроза асэнсоўваў вопыт і жыццёвыя акты, еў дзеля заспакаення голаду, жаніўся дзеля сям'і і нашчадкаў, абараняўся ад холаду адзежай і выбіраў кіраўнікоў дзеля аховы сваіх інтарэсаў» [6, с. 34]. Па сутнасці, пра тое ж самае – пранізанаць рэальнага, жыццёвага, утылітарнага, практычнага міфалагічным – гаварыў і вядомы філосаф А. Лосеў.

Каб зразумець сутнасць Каляд, іх абрадаў і песень, трэба прывычацца да міфалагічнага ладу думак стваральнікаў фальклору, у іншым выпадку трапляеш у лагер тых вульгарызатараў, якія знаходзілі «ў ідэалогіях непасрэднае «адлюстраванне» рэалій, нават «копію», «люстэрка» ці алегорыю рэальнасці» [6, с. 34]. Калі ў 1963 годзе шаноўны У. Проп, падводзячы вынікі этымалагічных росшукаў, палічыў, што этымалогія слова «каляда» зусім ясная – яно паходзіць ад лац. «calage», што значыць выклікаць, у дадзеным выпадку вярхоўным жрацом назву кожнага месяца, адсюль такія паняцці, як рымскія календы (першыя дні кожнага месяца) і каляндар, то для беларускіх фалькларыстаў яго меркаванне ператварылася ў непахісную аксіёму. І ўжо не выклікала сумненняў, што святкаванне навагодніх календаў у розныя часы было засвоена ад рымлян славянскімі і неславянскімі народамі [2, с. 64]. Застаецца толькі здагадацца, як, калі, чаму і пры чым пасрэдніцтве ўсходнія славяне запазычалі ў рымлян і свята, і яго назву, хоць яны, па словах Л. Нідэрле, «доўгі час жылі ... убакі ад чужых уплываў» [4, с. 30]. Атрымоўваецца, калі верыць прыхільнікам запазычання, што славяне падчас свайго моўнага і этнічнага адзінства, пры адсутнасці інтэнсіўных кантактаў з суседзямі, па-за сферай, як і германцы, прамой рымскай каланізацыі нейкім загадкавым чынам злаўчыліся пераняць ад рымлян свята разам з назвай. Або толькі назву для ўласнага свята? А можа, запазычанне адбылося пазней, ужо пасля рассялення славянскіх плямёнаў, пачынаючы з II ст. н. э. і пад магчымым уплывам готаў, якія шырока запазычвалі антычную культуру? Толькі наўрад ці ўплыў готаў на славян, тэрыторыя якіх хутка пашыралася, быў такі магутны. А. Гурскі меў рацыю, калі прапаноўваў «не перабольшваць ролю антычных уплываў на каляндарныя звычаі і абрады народаў Еўропы, і ў прыватнасці ўсходніх славян, як гэта рабілі прыхільнікі міграцыйнай тэорыі паходжання абрадаў А. Весялоўскі, А. Патабня, П. Караман і інш.» [2, с. 64], аднак сам не быў увесь час паслядоўны, паўтараючы не толькі этымалагічны тэзіс У. Пропа, але і настойваючы на прыўнясенні рымскага свята на славянскую культурную глебу.

Расцягнутая больш чым на два стагоддзі дыскусія адносна Каляды і Калядаў стварала шырокае поле для семантычных і змястоўных інтэрпрэтацый Каляды – ад поўнага адмаўлення яе міфалагізму да прызнання богам старажытных

славян, причым то богам урачыстасцей, то сонечным боствам, то Грамавіцай, бачачы ў Калядах нават святкаванне ў гонар Перуна. Не будзем прэтэндаваць на звышардынарную ідэю, а паспрабуем уявіць, што з Калядай усё было значна прасцей [1, с. 157–163]. Нішто не перашкаджае меркаваць аб спрадвечным адзначэнні зімовага сонцавароту ў сярэдніх шыротах індаеўрапейскімі плямёнамі, агульнасць якіх пахіснулася толькі ў другім тысячагоддзі да н. э. Яны не маглі не заўважаць рух сонца над гарызонтам, павелічэнне дня. Менавіта таму ў кожнага еўрапейскага этнасу існуюць навагоднія звычаі, карані якіх у глыбіні тысячагоддзяў.

Вядома, фалькларысту трэба ўлічваць умоўнасць паняцця «індаеўрапейцы». Па словах Л. Нідэрле, «ніколі не існаваў індаеўрапейскі народ адзінай неміяшанай расы, які б меў адзіную мову і адзіную культуру» [4, с. 14]. Але ці не дзіўна такое сыходжанне: у старажытнаіндзейскай міфалогіі ёсць спецыяльнае бажаство-персаніфікацыя часу – Кала, літаральна «час», імя якога выразна перакрывае імя славянскай Каляды. Прымушае задумацца і стар.-інд. Kala-nemi – «вобад (кола) часу» [3, с. 611]. Тое ж самае значэнне мае санскрыцкае Kalasakra [3, с. 612]. І яшчэ: адно са шмаглікіх імёнаў багіні Калі (стар.-інд. Kalī «чорная») Каларатры (літар. «ноч часу»). Лічыцца, што ў канцы кожнай кальпы яна ахутвае цемрай свет, які прыйшоў да свайго канца. Кальпа (літар. «парадак», «закон»), згодна з індуісцкім міфалагічным вылічэннем, «дзень-і-ноч» Брахмы [3, с. 618]. І хоць індаеўрапейская мова «ніколі не была адзінай» [4, с. 14], магчыма, менавіта слова «кала» ў значэнні цыклічны час захавалася ў ранейшых і сучасных мовах, якія адносяцца да індаеўрапейскіх. Сярод іх лацінская, грэчаская, гальская, санскрыт і праславянская, з якой развіліся сучасныя славянскія мовы. Але якім чынам дапасавалася «-да» да «кала»? Можна, не трэба ківаць на старажытны Рым з яго календарамі, а паставіць слова «каляда» ў адзін рад з такімі словамі, як праўда, спагада, крывада і пад.?

Калі кала/кола мела значэнне часу ў яго гадавым вымярэнні, то натуральна, што каладаваць (бел. калавод – калядны карагод) / калядаваць (пар. рус. колдовать «чараваць», «варажыць») было магічным дзеяннем з часам. Заканчвалася адно кола часу, якое год таму накалядалі, і канец адной каляды звязвалі з пачаткам другой. Яна паўтарала першую, як дзеці паўтараюць сваіх бацькоў. Сам магічны абрад суправаджаўся апаведнымі песнямі, дзе маляваўся матэрыяльны ўзор касмічнага часу з карцінамі поўнага дабрабыту, дастатку, незвычайна багатага прыплоду жывёлы, сямейнай згоды, уласабленнем якога была маладая Каляда. Нездарма прыметнік «новы» становіцца вызначальным для калядных песень. Такім чынам, лічыма, што адной з задач лінгвафалькларыстыкі павінна стаць высвятленне ўнутранай суаднесенасці каляндарных імёнаў як носбітаў ідэі часу.

Спіс літаратуры:

1. Кавалёва, Р. Абрывы рытуальна-магічнай сферы беларускага фальклору : зб. арт. / Р. Кавалёва. – Мінск : Бестпрынт, 2005. – 183 с.
2. Каляндарна-абрадавая паэзія / А. Ліс, А. Гурскі, В. Шарая [і інш.]. – Мінск : Беларуская навука, 2001 (Беларускі фальклор: Жанры, віды, паэтыка; кн. 1). – 515 с.
3. Мифы народов мира : энцикл. : в 2-х т. – М. : Сов. энциклопедия, 1991. – Т. 1. – 673 с.
4. Нидерле, Л. Славянские древности / Л. Нидерле. – М. : Алетея, 2000. – 592 с.
5. Пропп, В. Русские аграрные праздники / В. Пропп. – СПб. : Терра, 1995. – 176 с.

Ярина Ставицька

СЮЖЕТОТВОРЧА ФУНКЦІЯ СНОТЛУМАЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ЕПІЧНІЙ ТРАДИЦІЇ

Jaryna Stavytska

CREATING THE FUNCTION OF RECENT TALK IN UKRAINIAN EPIC TRADITION

Сни в українському епосі, як і в снотлумачній традиції, пов'язані з основними етапами життєвого циклу: народженням, одруженням, смертю. Сновидіння в текстах дум функціонують у полі ритуалів переходу. Сон підсилює ідею переходу і структурно її оформляє.

Dreams in the Ukrainian epic, as in the dream interpretation tradition, are associated with the main stages of the life cycle: birth, marriage, death. Dreams in the texts of the dumas function in the field of rituals of transition. The dream strengthens the idea of transition and structurally forms it.

Сучасна гуманітаристика нараховує чимало праць, у яких досліджено мотив сну в літературних творах, де за снами закріплена назва «літературне сновидіння» [11, с. 13]. Значно менше уваги науковці приділяють снотлумачним мотивам у фольклорних джерелах, хоча в народній традиції, особливо епічній, він є важливим сюжетним компонентом.

Епізодичні згадки про функції онейромотивів у народній епіці є в працях В. Жирмунського («Народний героїчний епос» (1962)), дослідника скандинавського епосу Є. Мелетинського («Едда і ранні форми епосу» (1968)) та О. Гуревича («Середньовічний світ: культура мовчазної більшості» (1990)), де автор на матеріалах саг розглядає мотив віщого сну і корелюючий з ним мотив передбачення. У 2000-х роках було опубліковано декілька дисертаційних робіт та низку праць, присвячених безпосередньо дослідженню епічних мотивів, пов'язаних зі снами (Т. Теперик, Н. Юсефзадегучан, Н. Міленкевич, В. Ричка, Я. Васільков, Г. Буляков та Р. Латипов, Н. Норинбаева).

У нашому дослідженні ми послуговуватимемося текстами дум «Дума про сон і про жену», «Івась Коновченко», «Самійло Кішка» та баладою «Зловісний сон Королевича».

Сучасні дослідники відзначають, що мотив є проблемою наратології, оскільки саме «мотив є носієм стійких значень і образів оповідної традиції і одночасно функціонує як оповідний елемент, що бере участь у творенні конкретних фабул» [12, с. 32].

Ми розглядаємо снотлумачний мотив як сюжетотворчий. Один із можливих методологічних підходів до його вивчення в епічній традиції запропонував Б. Путілов [10]. Ілюстративною одиницею реалізації сюжетотворчої функції онейромотиву, яку виокремив автор, є 2 опозиції: «віщий сон передбачає герою біду – герою не вірити у передбачення» і «жінка, побоюючись, що сон здійсниться, просить героя залишитися – наперекір її проханням герою від'їжджає» [10, с. 182].